

ŞAHMAR İBADOV

*AMEA İnsan Hüquqları Elmi Tədqiqat
İnstitutu, dissertant***E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com****QLOBALLAŞMA, MÜASİR DÖVLƏT VƏ YENİ TƏLƏBLƏR***Açar sözlər:* siyasət, qloballaşma, dövlət, qanun, bazar, təhlükəsizlik*Ключевые слова:* политика, глобализация, государство, право, рынок, безопасности*Key words:* politics, globalization, state, law, market, security

Dünya siyasətinin qloballaşması hələ də tam aydın olmayan müxtəlif yollarla iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni həyatın parametrlərini dəyişən sosial transformasiya prosesidir. Qloballaşma ilə meydana çıxan təsirlərin, sosial, iqtisadi, mədəni və siyasi təşkilatlarda dəyişikliklərin güclənməsi dünyaya uğurlu inteqrasiya məsələlərinin düzgün müəyyən edilməsində hər bir dövlətin qarşısında duran zəruri faktlardandır və bu da tədqiqatçılar qarşısında çoxsaylı suallar doğurur: qloballaşmada dövlətin iqtisadi prosesə müdaxiləsi; beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qurulmasında, kapital axınında, iqtisadi və sosial tərəqqinin əsası olan əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində, eləcə də global bazarların yaradılmasında dövlətin rolu; ictimai fikrin inkişafında, siyasətin formalaşmasında, qanunların hazırlanmasında, eləcə də qloballaşma zamanı iqtisadiyyatda müstəqil təsərrüfat subyektləri arasında dövlətin rolunun dəyişməsi; informasiya sahəsində kommunikasiyanın qlobal sisteminin dövlətin roluna təsiri; dövlətin hakimiyyət funksiyalarına monopoliyalarının itirilməsi; milli dövlətin güclənən rəqabətdə öz mərkəzi mövqeyini necə saxlaması; submilli zəmində məsələlərin həllində dövlətlərin konsolidasiya mövqeyi; qloballaşma zamanı təhsil sahəsində dövlət siyasəti; qloballaşmanın dövlət rəhbərliyinin insəlahiyyətinə və dövlət qərar qəbul etmə səviyyəsinə, eləcə də demokratik institutlara, o cümlədən dövlətlərin təhlükəsizlik siyasətlərinə, daxili və xarici siyasətlərinə təsiri; global idarəetmə sisteminin yaradılmasında, sosial şəbəkələrdə, eləcə də transmilli korporasiyaların işində, o cümlədən kapitalın cəmləşdirilməsində (transmilli kapital və dövlətin qarşılıqlı asılılığı); həmçinin submilli və üstmilli səviyyələrlə asılılıqda cərəyan edən qloballaşma və regionlaşma strategiyalarında dövlətin rolu; qloballaşmada dövlət suverenliyinə qarşı əsas təhdidlər; global səviyyədə milli dövlətlər və transmilli təşkilatlar; qloballaşmada rəqabət edən dövlətlərin yaranması; dövlətin yeni formasına edilən təkliflər; qloballaşmanın milli dövlətlərə təsiri və s.

Gəlirlərin əhali arasında bərabər paylanması yoxsulluğun aradan qaldırılmasında mühüm şərtlərdəndir. "Bərabər şərtlərin" yaradılması və qorunması, eləcə də şəxsi sahibkarlıq, fərdi yaradıcılıq və ictimai fəaliyyət üçün əlverişli mühitə təşkilində dövlətin rolunu müəyyənləşdirir. Milli sferada müstəqil və effektiv məhkəmə sistemi, güclü parlamenti, məsuliyyətli icraedici və güclü sosial siyasəti (səhiyyə, təhsil və sosial müdafiə sistemi) ilə təmsil olunan güclü institutlar yaratmadan qloballaşmanın xeyirlərinin əhali arasında bərabər paylanmasının riski çoxdur. Qlobal sosial təcrid, zərərli sosial təsirlərə malik olduğunu nəzərə alaraq dövlət cəmiyyətdə bir sıra sosial müdafiə xarakterli cavab tədbirlərinin yaradılmasına və dəstəklənməsinə kömək etməli, həmçinin qloballaşmadan daha ədalətli mənfəətin bölüşdürülməsini təmin etməlidir. Sisteməlik olaraq digər ölkələrə təcrübəsindən faydalanmaq qabiliyyətinə

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

malik dövlətlər dinamik inkişaf edirlər. Dinamik demokratik dövlətin isə orta-müddətli perspektivdə yoxsulluq və geriliyini aradan götürməsi mütləqdir. Çünki, yoxsulluğun kəskinləşməsi inkişafa mane olur və bu cür məhdudiyətlər tez-tez problemləri daha da dərinləşdirir. Əksərən sənayeləşmiş ölkələr öz problemlərini yoxsul ölkələr hesabına həll etməyə cəhd edirlər. Əgər zəngin ölkələr yoxsul ölkələrin bazarlarına maneəsiz daxil olmaq istəyirlərsə, onlar da öz bazarlarını açıq etməlidirlər ki, bu ölkələrin yoxsulluqdan çıxmaq imkanı olsun [1, 1]. Yoxsulluğa qarşı milli və beynəlxalq səviyyələrdə mübarizə, təkcə inkişaf üçün deyil, həm də demokratik idarəçiliyin səmərəliliyinə lazım olan ictimai etimadın və insan kapitalının bərpası strategiyasının mühüm aspektidir. Dinamik ölkələr global çəkişmədə rəqabətə qabiliyyətli iqtisadi və investisiya cəlbədənə aktorlar qismində çıxış edirlər. Rəqabət qabiliyyətli olmayan müəssisələri bazar boğur və kənarlaşdırır. Bu isə proteksionist tədbirlərdən istifadəni zəruri edir. Odur ki, istehsalçıların müdafiəsi dövlət qarşısında gündəlikdə duran kəskin məsələlərdəndir. Bu məsələdə dövlətin rolunun artırılması zəruridir.

Dövlət funksiyaları və rolunun əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsi siyasi arenada dövlətin yüksək səviyyəli bacarıqlar üçün əhəmiyyətli dəyişiklik etməsinə səbəb olur. Dəyişiklik mal və xidmətlərin birbaşa istehsalının strateji planlaşdırma istiqamətində saxlamaq və müdafiə etmək məqsədilə özəl müəssisə və fərdi təşəbbüs üçün əlverişli şəraitin dəqiqləşdirilməsi və islahatına diqqətin artmasını göstərir. Paralel dəyişiklikdə dövlətin ağırlıq mərkəzi və onunla birlikdə güc mərkəzi yerini dəyişir. Dövlət kifayət qədər potensial olmadan dəyişiklikləri müyyənləşdirə bilmir. Dövlətin dəyişiklik etmək qabiliyyəti müxtəliflik, rahatlıq, qeyri-müəyyənliyə açıqmunasibəti və gələcəyə nikbinliklə bağlıdır.

Hal-hazırda informasiya axınının artması nəticəsində mal, kapital və əmək mübadiləsi ölkələrdə dövlətlərarası və ya milli səviyyədə keçir. Getdikcə, dövlət məsləhət, məşvərət, danışıqların və müxtəlif səviyyələrdə hökumət və müxtəlif maraqlı qeyri-dövlət tərəflərinin iştirakı ilə qərar qəbuluna planlaşma proseslərində "vasitəçi" kimi hərəkət etməli olur. Odur ki, dövlət bu gün özündə ümumi təşkilat-çılıqla, maliyyələşdirmə və nəzarətlə bağlı olan fəaliyyət növlərini saxlayır, mümkün olan digər sahələrdə fəaliyyət növlərini özəl və bazar sektora ötürərək, istehsalçı və ya menecer şəklində dolaylı yolla iştirakçılığından geri çəkilir. Qloballaşma ilə bağlı problemlərin həllində isə, dövlət və özəl sektorlar arasında, o cümlədən global, regional və milli informasiya təşkilatları arasında böyük səviyyələrdə əməkdaşlıq lazımdır. Dövlət dünyada milli çərçivədə tərəfdaşlığı öyrədən və innovasiyanı yayan, fəaliyyətli sahibkarlıq strukturlarından geridə qalmasını aradan qaldırmalıdır. Uğurlu inkişafa nail olmadı dövlətlərin mühüm rol oynaya bilməsi üçün hökumət fəaliyyətinin həcmi və səmərəliliyi önəmli olmalıdır. İnsanların yaxşı yaşayışının inkişafı üçün demokratik dövlətin rolu tənzimləyici və dəstəklənən olmalı, yəni sərmayəsiz və nəzarətçisiz irəliləyiş olmalıdır.

Cəmiyyətin qloballaşmadan tam faydalanması və onun mənfəi təsirini azaltması üçün, ölkələrin öz demokratik institutlarını və dövlət idarəetməsini gücləndirməsi və müasirləşdirməsi zəruridir. Ümumiyyətlə, güclü institusional bazası, eləcədə güclü sosial siyasəti və şəbəkələri olmayan ölkələr mənfəi xarici təsirlərin öhdəsindən gələ bilmədiyi üçün qloballaşmanın mənfəi təsirlərindən daha çox əziyyət çəkirlər. Qloballaşmada milli dövlətlər yerli, milli və beynəlxalq səviyyələrdə təzyiqlərə davam gətirmək üçün yenilənməli, siyasi, iqtisadi və sosial qaydaların əsaslı təminatında və insan inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasında mühüm güclü institusional bazaya, sosial siyasətə və şəbəkələrə malik olmalıdır. Bəzi hallarda milli dövlətlərin hüdudlarından kənara çıxan məsələlərin əhatə dairəsinin genişlənməsi daha çox açıqlıq, hətta dövlətləri hüquqi və iqtisadi institutların təkmilləşməsinə gətirib çıxaran islahat-

ların keçirilməsinə təşviq edir, həmçinin daha çox rəqabət xeyrinə siyasətin qəbul edilməsini, qlobal və ya regional miqyasda məsləhətləşmələrin, formal danışıqların aparılmasını zəruri edir. Bu zaman ölkənin institusional konstruksiyası, onun sosial birlik və sosial ədalətlik mexanizmləri, siyasi mədəniyyəti və onun rəhbərlik keyfiyyəti iqtisadi inkişafın dəstəklənməsində və sosial rifahının təbliğində mühüm rol oynayır. Çünki, "İqtisadi təsirliliyin müxtəlifliyi hüquqi və siyasi mühitin keyfiyyəti arasındakı müxtəlifliklə sıx əlaqədardır"[2; 3, 42].

Güclü demokratik dövlət qloballaşmanın üstünlüklərini müəyyənləşdirməli, əhalinin müəyyən təbəqələrinin daşıya biləcək xərclərini minimuma endirməlidir. Sadəcə olaraq qloballaşma dövlətdən daha açaqlıq ilə məşğul olmaq üçün potensiyaların yaxşılaşdırılmasını tələb edə bilər, lakin bu onun milli və beynəlxalq mənzərəsində əsaslı rolunu pozmur. İqtisadi sahədə dövlət müstəqil iştirakçıdan daha çox arbitrə çevrilir. İqtisadiyyatın daha çox mobilləşdiyi şəraitdə istehsalın yerləşdirilməsinə və investisiyaların cəlb edilməsinə ən yaxşı şəraitin yaranması üçün rəqabət mübarizəsi daha da kəskinləşir. Dövlətin daha çox cəlb edici şərtlərin yaratması yolu ilə milli iqtisadiyyatı canlandırmaq imkanları yaranır. Transmilli korporasiyalar işi beynəlxalq sistem çərçivəsində qurmağa çalışırlar, dövlət bu sistemin formalaşmasında iştirak etsə də, daxili prioritet problemləri olur. Bəzən dövlət resursların mobilliyinin aşağı düşməsinə səbəb olur (miqrasiya qaydaları, torpağın xaricilərə satılmasına qadağalar, xarici investisiyalara və firmaların fəaliyyətinə məhudiyyətlər, xarici ticarətdə proteksionizm). İqtisadiyyatın beynəlxalq mobilliyini və biznesi qiymətləndirməyən, ölkənin mövcud siyasi şəraitinə etinasızlıq göstərən hökumətlər gələcəkdə çətinliklərin aradan qaldırmasına imkan verən yeni qaydalar yaratmalıdırlar. Çünki, dünya bazarlarında orta və kiçik ixracçı və idxalçıların sıxışdırılması tendensiyası gücləndikcə xarici ticarət əlaqələri inhisarçı birliklərin əlində təmərküzləşir. Məsələn, 1980-ci illərdə TMK-m fəaliyyəti ilə bağlı amerikan ixracı bütün ABŞ ixracının 84%-ni və idxalın 60%-ni təşkil etmişdir.

Dünya təsərrüfatlarının beynəlmilləşdirilməsi milli təsərrüfatların xarici bazardan asılılığı şərtində özünü göstərir. İxrac gedən istehsalların payı (ixrac kvotası) və istehlak üzrə idxalın payı (idxal kvotası) artır. Hazırda 20-dən 30%-dək məhsul və o qədər də istehlak olunan resurs ixracı gedir və ya idxal hesabına ödənilir.

Dövlət və iri transmilli biznes maraqları daxilində artan sıçrayış fenomeni müşahidə edilir, onlar arasında çoxalan özgəninkiləşdirilmə obyektiv xarakter daşıyır. Siyasət, sərhədlərin mövcudluğunu yaddan çıxarmaqla tez-tez qanunları təkmilləşdiyi zaman biznes də milli qaydaların müdafiəsindən yan keçməkdə maraqlı olur. İqtisadi qloballaşma həmçinin qlobal bazar qüvvələrinin fəaliyyətinə imkan yaradan fərdi ölkələrin verdikləri qərarın nəticəsidir. İqtisadi qloballaşmanın siyasi mənbəyində real olaraq qaydaları hansı ölkələrin təyin etməsi, hansı ölkələrin onların tərəfində olması və ən az gücə malik olduqda da beynəlxalq arenada siyasət kursunun yaradılmasına təsiri və bunun onlara faydalı olması üçün hansı şəkildə edilə bilməsi durur. Beynəlxalq rəqabətdə ölkələr üstünlüklərə malik olduğu sahələrdə qalib gəlir, üstünlüklərə malik olmadıqları sahələrdə isə məğlub olurlar və müvafiq sahələr istiqamətində beynəlxalq səviyyədə ixtisaslaşırlar, digərlərindən imtina edirlər.

Minilliyin Hesabatında qeyd edilir ki, "Qloballaşma güclü bazar lokomotivi üzərində inşa olunmalıdır, lakin təkə bazar qüvvələri kifayət deyil" [4].

BİM praktiki istiqamətləri və formaları dünya təsərrüfatçılıq fəaliyyətlərinin beynəlxalq ticarət; ölkələr arasında valyuta-maliyyə və kredit əlaqələri; kapital və işçi qüvvəsinin hərəkəti; qlobal problemlərin həllində beynəlxalq iqtisadi təşkilatların fəalliyəti, təsərrüfat əməkdaşlığı və s. bu kimi müxtəlif sferaları əhatə edir. Alıcı və satıcıların azad seçmə

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

prinsipini nəzərə almaqla, bu sferadabazar münasibətləri aşağıdakıları nəzərdə tutur: onların obyekt və subyektlərinin çoxluğu; tələb və təklifin təsirinin təyinedici olmasını; lazımıçevikliyi və mütəhərrikiymətlərlə onların qarşılıqlı əlaqəliliyi; rəqabətin olmasını. Bu isə azad sahibkarlığı olması ilə tamamlanır. İri sahibkarlıq strukturları üçün dünya kapitalı uğrunda qlobal rəqabət daha kəskinləşir. Bu zaman onların beynəlxalq arenaya çıxışını dövlət təmin etməlidir.

Beynəlxalq mübadilə faktı, onun həyata keçirilməsi məkanının xüsusiyyətləri, ayrı-ayrı ölkələrin sərhədlərindən çıxması, obyektlərin kifayət qədər çoxluğunu şərtləndirir. Eyni ilə bu subyektlərin çoxluğunu da izah edir, yəni onların sayı bazarlarda, milli sahibkarlarla və firmalarləbərabər BİM-də iştirak edən müxtəlif ölkələrin dövlət strukturları, xarici, beynəlxalq kompaniyalar və təşkilatların hesabına artır.

Qeyd edək ki, BİM-in subyekt kimi əksər hallarda dövlət strukturları: bilavasitə hökumət və müxtəlif səviyyəli (mərkəzi, regional, bələdiyyə) digər dövlət müəssisələri və təşkilatları çıxış edirlər. Kapitalın ixarcı yalnız xüsusi inhisarlar tərəfindən mənfəət almaq üçün deyil, eləcədə hərbi-strateji və siyasi maraqlar xatirinə dövlət və beynəlxalq valyuta-maliyyə təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir. Dövlətin iştirakı variantları müxtəlifdir: nazirliklər və idarələr tərəfindən birbaşa həyata keçirilən əməliyyatlar; regionalvə bələdiyyə idarəetmə orqanları, o cümlədən məhsulun məqsədli alınması və xarici bazarlarda satışı üçün həyata keçirilən əməliyyatlar; konkret əməliyyatlar, bu və ya digər xarici iqtisadi bağlaşmaları həyata keçirmək üçün ayrı-ayrı müəssisələr, firmalar, kommersiya və bankstrukturlarına, o cümlədən xüsusi strukturlara səlahiyyətlərin verilməsi; idxal-ixrac əməliyyatlarına təminat verilməsi. Kapitalın qloballaşması isə daha çox yayılmış, bu isə narazılıq doğuran sahələrdəki hissələri gücləndirir. Bu gün kapitalın hərəkəti dünya iqtisadiyyatının inkişafının aparıcı istiqamətinə çevrilmiş və çox böyük dinamika ilə müşahidə olunur. Birbaşa investisiyalar vasitəsilə transmilli korporasiyaları qəbul edən ölkənin gələcək inkişafına təsir göstərilir. Əgər beynəlxalq ticarət mübadiləsi ilə hərgün sərhədləri 5 mlrd. dollarlıq əmtəələr keçirsə, kapitalın hərəkəti çərçivəsində hər gün 200 mlrd. dollaradək kapital yerini dəyişir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kapital hərəkəti həm sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olanlara həm də əksinə istiqamətdə baş verir. Əksəriyyət ölkələr eyni vaxtda kapitalı ixrac və idxal edir. Xüsusilə bu Amerika və Qərbi Avropa kapitalının bir-birinə daxil olması üçün xarakterikdir. Kapitalmixarcı yalnız xüsusi inhisarlar tərəfindən mənfəət almaq üçün deyil, eləcədə hərbi-strateji və siyasi maraqlar xatirinə dövlət və beynəlxalq valyuta-maliyyə təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir.

Dövlət kapitalı müxtəlif fomalarda ixrac olunur: az inkişaf etmiş ölkələr ödənişsiz subsidiyalar və dotasiyalar; inkişafa uzunmüddətli dövlət kreditləri (25-40 ilə); dövlət kommersiya kreditləri; xüsusi kreditlərə dövlət təminatı.

İqtisadiyyata kapitalın qarşılıqlı daxil olması ayrı-ayrı ölkələrdə güclü xarici bölmənin yaranmasına səbəb olur. Kapital ixrac edən ölkələr üçün ilk növbədə tədiyyə balansı pisləşir, lakin sonradan həmin qoyuluşlardan mənfəət daxil olduqca tədiyyə balansı yaxşılaşacaqdır. Kapitalın ixracı ölkə üçün əmtəələrin satış bazarlarını genişləndirir, eyni zamanda əmək bazarını daraldır, çünki iş yerləri xaricə gedir. İdxalçı üçün onun gətirilməsi valyuta daxil olması deməkdir. Bu isə məşğulluğun artması, yeni texnologyanın tətbiqi deməkdir. Lakin eyni zamanda milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı bölmələri üzərində nəzarət itirilmiş olur. Ona görə də ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsi siyasəti işlənilib hazırlanırdıqda dövlət bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Digər tərəfdən ölkələrin böhran vəziyyətindən çıxarılması üçün xarici investisiyalann cəlb olunmasına ehtiyac duyulur.

Beləliklə, dövlətin iqtisadi inkişafı üçün kapital qoyuluşuna ehtiyacı olduğu kimi, kapital da bir sıra funksiyaların–mülkiyyət hüququnun gücləndirilməsi, təhsillilərin, ixtisaslı əmək resurslarının baza infrastrukturunun təmin edilməsi, eləcə də sosial stabilliyin yerinə yetirilməsinə görə dövlət və siyasi partnyorlardan asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, vətəndaş müharibəsinin olduğu və ya vətəndaş iğtişaşlarının davam etdiyi ölkələrdən gəlir götürmək çox çətindir. Əgər dövlət sosial sülhün təmin edilməsində zəifdirsə, deməli, bazarın fəaliyyəti, təhküləsizliyi üçün əsas qanun və lazımi nizam yoxdur. Mülkiyyət hüququnun təmin olunması üçün bazar mexanizminin qeyri-ixtiyari icrası mümkün deyil. Bunun üçünsə bazarın iştirakçıları tərəfindən yerinə yetirilməsi mümkün olmayan məsələlərdə qaydalar yaradılmalı və riayət olunmalıdırlar. Çünki, kapital seçicidir və öz fəaliyyətinin yerini müəyyən edir: hər şeydən öncə stabillik dəyərləndirilir və bu stabillik çox zaman dövlətlərin məcburi tədbirləri nəticəsindəki monopoliyalara kimi təqdim olunur.

Dünya maliyyə böhranın üçüncü dalğası indi müşahidə olunur. Bu mərhələnin fəsadları aparıcı dünya maliyyə şirkətlərinin bir-birinin ardınca müflisləşməsi və maliyyə böhranın dünya təsərrüfat sisteminin real sektoruna yayılması, dünya bazarlanndatələbatın kəskin azalması və bunu nəticəsi olaraq, xammal bazarlarında qiymətlərin aşağı düşməsi aparıcı iqtisadi sistemləri tənəzzülə uğratmışdır.

Lakin 2007-2009 illərdə baş vermiş əvvəl maliyyə böhranı, sonradan isə iqtisadi böhran mürəkkəb problemlər yaratmışdır. Böhranın birinci dalğası 2007-ci ildə, dünyanın fond bazarlarında aparıcı bankların və maliyyə şirkətlərinin fond indekslərinin azalmağa başlayanda özünü biruzə vermişdir. Belə bir şəraitdə ən yüksək gəlirliyə malik sabit bazarlar axtaran spekulyativ kapital inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarından inkişaf etməkdə olan, yüksək artım və gəlirlik sürəti nümayiş etdirən ölkələrin iqtisadiyyatına keçmişdir.

İkinci mərhələdə 2008-ci ilin əvvəllərində dünya fond bazarlarında davam edən azalma maliyyə axınlarını xammal və enerji resurslarına yönəltməyə şərtləndirmişdir. Göstərilənlər bir daha sübut edir ki, qloballaşmada dövlətlərə səmərəliliyi artırmaq üçün əmtələrin rəqabət qabiliyyətliliyini artırmaq, dövlətlərarası təsərrüfat əlaqələri və qarşılıqlı faydalı münasibətləri inkişaf etdirmək; xarici iqtisadi əlaqələri aktivləşdirmək və xarici ticarətin ümumi dövriyyəsinə artırmaq məqsədilə ticarət-iqtisadi və elmi-texniki əməkdaşlığı səmərəli təşkil etmək, ixrac-idxal əməliyyatlarını təkmilləşdirilmək tövsiyyə olunur.

Qloballaşma istənilən dövlətə alternativlikdən istifadə şəraiti yaradır. Milli dövlətlər sosial siyasətdə inteqrasiya prosesinin bütün beynəlxalq hüquqi və institosional formalarından istifadə etməlidir. Qloballaşmanın sosial xidmət və malların təminində dövlət qabiliyyətinə təsiri böyükdür. “Hələ dəbəzi açıq iqtisadiyyatlı ölkələrin (məsələn, əksəriyyət Skandinaviya ölkələri, Avstriya, Almaniya, Hollandiya) sosial xərcləri ən yüksək səviyyədədir. Milli iqtisadiyyatların dünya iqtisadiyyatına açılması aşağı sosial xərclərlə müşayiət olmamalıdır. Əksinə, yüksək səviyyədə sosial müdafiə, bu, xarici risklərə daha çox məruz qalan və ya mürəkkəb struktur islahatları keçməli olan ölkələrdə zəruridir” [5, 45]. Dövlətin yeritdiyi sosial yönlü siyasət çətin proseslərdən ibarət olsa da, son nəticədə, sosial dövlət sosial ədalətin uğur əldə etməsi üçün daima azad bazar iqtisadiyyatı ilə bölüşdürücü proseslərin zərurəti arasında çətin həll olan balansı nizamlamalıdır. Böyük iqtisadi və sosial qarşılıqlı asılılıq isə milli proseslərin əsasən beynəlxalq səviyyədə qərarların transfer edilməsinə və iştirak etmək üçün artan tələbat cavab olaraq, həm də yerli səviyyədə hakimiyyətə ötürülən bir çox qərarların tələbi istiqamətlərində qərar qəbuluna təsir edir.

Qlobal siyasi şəbəkənin inkişafında və regional inteqrasiya proseslərində dövlətlərin daha fəal iştirakı qloballaşmanın çağırışlarına ən çox vəd verən cavablardandır. Qeyri maddi

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

mənada dövlətin rolu bazar məsələlərini irəli çəkməyə və maliyyələşdirməyə, fərdin üzərinə isə daha böyük məsuliyyət yükləməyə istiqamətlənib. Yəni, sosial hüquqlar “azadlıq dəryasında” qərq olmaq təhlükəsi altında olanlara yardım etməyi dövlətə həvalə etməklə müəyyən şəkildə insanı dövlətə bağlayır [6,37]. Bütünlükdə, sosial iqtisadi hüquqların mahiyyəti dövlət nəzarətinin sferasını genişləndirir, cəmiyyətə münasibətdə dövlətin patronaj rolunu yüksəldir.

Mövcud bazara nəzarət, həmçinin qanunların yaranışı, maliyyə-kredit siyasəti vasitəsi ilə makroekonomik sabitliyin yaranması və işsizliyin aradan qaldırılmasına baxmayaraq, çatışmayan şey dövlət ilə qloballaşma arasındakı əlaqə - milli dövlətdən milli dövlətə müqayisəli bir yanaşma vasitəsiylə sosial problemlərin əlaqəsidir. Sosial bazar funksionallığını hədəf seçən ölkələrdə sosial siyasət özünün başlıca məqsədlərini: ən ümdə sosial və rifahi təminatları bərqərar edən vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsini; vətəndaşların təhsil hüquqlarının reallaşmasına müvafiq şəraitin yaradılmasını; əhalinin ən geniş təbəqəsinə real səhiyyə yardımının göstəilməsinə, tibbi xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, idman və bədən tərbiyyəsinin kütləvi inkişafının əldə olunmasını; mədəni potensialın inkişafı və ölkənin mədəni irsini qorunmasını; mədəni mühit vahidliyinin və mədəni dəyərlərin geniş əhali təbəqəsi istifadəsində təminatlılığını; sosial təminatlar sferasında mütəmmadi maliyyə dayanaqlılığının təminatını; əhalinin ödəniş qabiliyyətinin yaradılmasını; dövlət gəlirləri, büdcəvi vəsaitlərinin təkrar bölgüsünü sistem transformasiyasında obyektiv səbəblərdən müstəqil olaraq özlərini sərbəst təmin edə bilməyən ən ehtiyacları əhali təbəqəsinə yönəldilməsi və əhalinin sosial müdafiəsində ünvanlılıq institutunun möhkəmləndirilməsini; aztəminatlı əhalinin mənzil-kommunal, nəqliyyat, təhsil, tibbi xidmətlərdən geniş istifadəsinin təminatı; sərbəst gəlir əldə etmək şəraiti yaratmaqla peşəkar kadr hazırlığının effektiv sisteminin formalaşdırılması; bütün əhali təbəqələri üçün ölkə daxilində və xaricdə vakansiyalar haqqında ümumi imkanlı informasiyalara girişin təminatı və yeni peşələrə yiyələnmə proqramlarının hazırlanmasında ehtiva edir [7,111-112].

Qloballaşma vətəndaşlar haqqında, onların davranışı, eləcə də onların telemetrik parametrlərinin elektron baza məlumatlarının yaradılması, DNT strukturu, barmaq izləri, və s. məlumatların toplanması ilə müşaiət olunur ki, bu da vətəndaşların şəxsi həyatına müdaxiləni və hətta ictimaiyyətin davranışına qlobal nəzarət imkanını artırır. Bu isə demokratiyanın əsasında duran prinsiplərlə bir sırada növbəti ziddiyyət təşkil edir və şəxsi həyatın müdafiəsi üçün əlavə tədbirlər tələb edir.

Qloballaşmanın problemlərinin həlli müxtəlif qrup dövlətlərin hüquq və maraqlarını nəzərə almaqla mümkündür. Bunun üçün dövlətlər xarici investorların sosialyönümlü kapitalını milliləşdirməmək öhdəliyini qəbul etməlidirlər. Qloballaşma qlobal iqtisadiyyatı dəyişdirən, demək olar ki, istehsalın bütün sahələrini və digər biznes proseslərini müəyyənləşdirən çox real haldır. Sənayeləşmiş iqtisadiyyatlarda, bilik və məlumat getdikcə daha vacib əhəmiyyət kəsb etdiyindən, qloballaşmaya bilik, təhsil və təlimin böyük təsiri var. Odur ki, qloballaşma təhsil sahəsində dövlət siyasətinin tələbini radikal olaraq artırır. Dövlətlər öz vətəndaşlarının təhsil səviyyəsini və ixtisasını yüksəltməyə çalışır, çünki rəqabət yüksəkixtisaslı insan resursları ilə aparıla bilər. Dövlətin rəqabətə qabiliyyəti, xüsusilə, vətəndaşlarının, intellektual və siyasi təbəqələrinin beynəlxalq və daxili məlumatlarla təmin etməsindən asılıdır. Yoxsul ölkələr perspektivdə dövlətlərin iqtisadi və sosial bərabərsizliyin artmasına gətirib çıxaran "beyin axını" problemini yaşadığından, rəqabəti bu sahədə həmin ölkələrə tam gətirmək çox çətinidir.

Qloballaşma dövlətlərin daxili və xarici siyasətləri arasında sərhədlərin silinməsinə təsir edir, xarici siyasətin həyata keçirilməsini və mənasını dəyişir. Diplomatiyada milli təhlükə-

sizlik, hərbi böhranlar, sammitlər ilə müqayisədə ticarət, texnologiya, valyuta və sairənin xüsusi əhəmiyyəti artır. Siyasət bir ölkə çərçivəsindən kənara çıxdıqda daha geniş problem dairəsini əhatə edir. Koordinasiyanın institusional təmini xarici siyasət istiqamətinin müxtəlif məlumatları həm dövlət daxili, həm də dövlətlər arası daha kəskinləşir.

Qloballaşma dövlətlərin təhlükəsizlik siyasətinin mahiyyətini transformasiya etdirir. İqtisadiyyat, maliyyə, yoxsulluq, ekologiya, etnik konfliktlərlə bağlı olan “yumşaq təhlükəsizlik” probleminin rolu artır. “Sərt təhlükəsizlik” öz əhəmiyyətini saxlayır və daha çox dövlətlərin hərbi qarşudurmasından yüksək texnologiyalar sahəsində yarışmasına keçir. Beynəlxalq münsasibətlərdə gərginliyin çoxalması, xüsusilə də Yaxın Şərqdə baş verən son hadisələr inkişaf etməkdə olan ölkələrdə silahlanma yarışının artmasına gətirib çıxarır.

Qloballaşmada həmçinin milli institutları təhdid edən bütün neqativ halların təsbit edilməsi və onları qarşılaya biləcək beynəlxalq əməkdaşlıq formaları müəyyən edilməlidir. Prosesin effektiv olması üçün milli proqramlar təsis edilməli və BMT çərçivəsində koordinasiya edilməlidir. Fərqli maraqlar daşıyıcısı olsalar da, ümumi sosial təyinat dövlətlərin qloballaşma dövründə iqtisadi təhlükəsizliyinin beynəlxalq hüquqi əsasını təşkil etməlidir. Dövlət iqtisadi artımın yüksək və stabil tempinin yaradan, geniş iqtisadi inteqrasiyasını təmin edən siyasətin qəbul edilməsi üçün məsuliyyət daşıyan, sosial müdafiəni lazımınca təmin edən, təhsil və digər sosial xidmətlərə ümumi imkanlar yaradaraq öz vətəndaşlarının rifahını genişləndirən, eləcə də sosial və iqtisadi inkişafı düzgün idarə edən mərkəz olaraq qalır.

ƏDƏBİYYAT

1. Amoako, KY. Executive Secretary of ECA, “The Market, Democracy and Development in Africa”, Keynote Address at the 40 th Anniversary of Africa Confidential, 2000,19 April, London
2. Calomiris, Charles A GlobalistManifestoforPublicPolicy,.TheTenthAnnual IEA Hayek Memorial Lecture. 2002, OccasionalPaperno. 124, p.30
3. Spar, Debora L. and David B. Yoffe A Race to the Bottom or Governance From the Top? inAseemPrakash and Jeffrey A. Hart, Coping With Globalization. New York: Routledge. 2000, pp.31-51
4. ООН, 2000, Докладтысячелетия, Мы, народы:рольОрганизации ОбъединенныхНаций в XXI веке. Доклад Генерального секретаря, A/54/2000)6
5. LXXXIV 2001 Series A, No. 2 Information 89th Session of the International Labour Conference' (Geneva, 5-21 June... of the Chairperson of the Governing Body and of the Director-General, (b) Global Report under the follow-up to the ILO p.61
6. Əliyev Ş.İ. İnsan hüquqları sistemində nəzəri hüquqlar (nəzəri və praktik məsələlər).Bakı:Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2008, 368s
7. Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı, Elm, 2006, 509 s.

ШАХМАР ИБАДОВ

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ,СОВРЕМЕННОЕ ГОСУДАРСТВО И НОВЫЕ ТРЕБОВАНИЯ

В данной статье анализируются насущные задачи, стоящие перед каждым государством, которые выражаются в правильном определении вопросов усиления изменений в

Tarix və onun problemləri, № 1 2014

социальных, экономических, культурных и политических организациях, в успешной интеграции в мир, произошедших в результате глобализации. Также исследуется вмешательство государства в экономический процесс в период глобализации, роль государства в установлении международных экономических отношений, потоке капитала, повышении производительности труда, создании глобальных рынков. Изучаются вопросы изменения роли государства в формировании политики, подготовке законов, а также в экономике между независимыми экономическими субъектами во время глобализации, влияние глобальной системы коммуникации на роль государства в области информации, потеря государством монополии на функции правительства, влияние глобализации на демократические институты, а также на политику безопасности государств, внутреннюю и внешнюю политику и т.д.

SHAHMAR İBADOV

GLOBALIZATION, A MODERN STATE AND NEW REQUIREMENTS

This article analyzes urgent tasks facing each country, which are expressed in the correct determination of the issues of intensification of changes in social, economic, cultural and political organizations, the successful integration into the world, occurred as a result of globalization. It also investigates government intervention in the economic process in the period of globalization, the role of the state in the establishment of international economic relations, flow of capital, increasing labor productivity, creation of global markets. We study questions of changes in role of the state in shaping policy, drafting of laws, as well as in the economy between independent economic actors during globalization, the impact of the global system of communication on role of state in the field of information, the loss of state monopoly on the functions of government, the impact of globalization on democratic institutions, as well as security policy states, internal and external policies, etc.

Rəyçilər: prof. Ə.M. Tağıyev, t.e.d. P.Q. Darabadi

BDU-nun Avropa və Amerika ölkələri yeni və müasir tarixi kafedrasının 13 dekabr 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 4).